

سوالات فصل دوم

- ۱- دو مثال برای ظرف و مظهر و رابطه بین آنها بیاورید و آنرا توضیح دهید.
- ۲- دو مثال برای عوامل تأثیر گذار و عناصر تشکیل دهنده فضا بیاورید و آنها را توضیح دهید.
- ۳- دو مثال برای فضای پر و فضای بین بیاورید و آنها را توضیح دهید (به اختصار).
- ۴- یک مسجد را انتخاب کنید و بطور خلاصه آنرا توصیف کنید.
- ۵- یک عنصر از فضای مسجد را انتخاب و آنرا بطور خلاصه توصیف کنید.
- ۶- دو مسجد را در شهر خودتان با هم مقایسه کنید و بطور خلاصه در مورد فضای هر کدام بنویسید.
- ۷- چند مثال برای انعکاس - شفافیت، سنگینی و سبکی در فضا بیاورید.

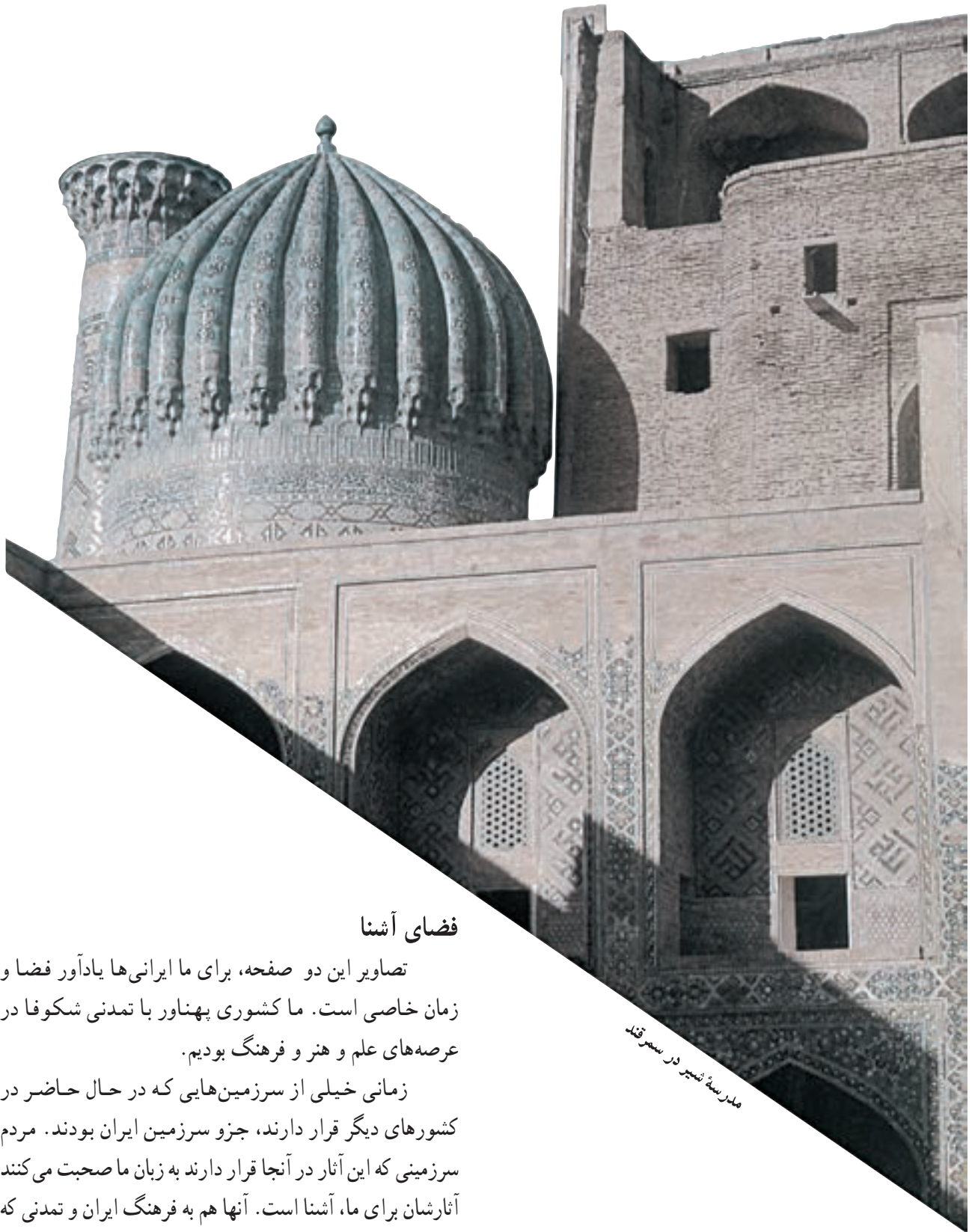
برای مطالعه بیشتر به کتاب‌های زیر مراجعه کنید.

- ۱- ساختار شکل در معماری اسلامی ایران و ترکستان نوشته کلاوس هروگ - واحد پژوهش و ترجمه بانیان
- ۲- هنر اسلامی زبان و بیان نوشته تیتوس بورکهارت - ترجمه مسعود رجب‌نیا
- ۳- مجله‌های صنف انتشارات دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی

فصل سوم

فضای گذشته

- فضای آشنا
- فضای تاریخ — فضای تاریخی
- تفاوت در چیست
- فضای قدرت
- فضای مرموز
- تجسم فضای شهر قدیم
- مجسمه شهر
- میدان نقش جهان

فضای آشنا

تصاویر این دو صفحه، برای ما ایرانی‌ها یادآور فضا و زمان خاصی است. ما کشوری پهناور با تمدنی شکوفا در عرصه‌های علم و هنر و فرهنگ بودیم.

زمانی خیلی از سرزمین‌هایی که در حال حاضر در کشورهای دیگر قرار دارند، جزو سرزمین ایران بودند. مردم سرزمینی که این آثار در آنجا قرار دارند به زبان ما صحبت می‌کنند. آثارشان برای ما، آشنا است. آنها هم به فرهنگ ایران و تمدنی که این آثار از آن به جا مانده عشق می‌ورزند. این سرزمین سمرقند است. فضای شهر سمرقند حتی برای آنها که ندیده‌اند آشناست.

مدرسه شمیر در سمرقند

فضای تاریخ — فضای تاریخی

ممکن است شیئی متعلق به گذشته‌های دور باشد. چقدر دور؟ این سؤال یک معنای عام و یک معنای خاص دارد برای خیلی از افراد، ده هزار سال قبل با بیست هزار سال قبل تفاوتی نمی‌کند. حتی برای بعضی‌ها صد سال قبل با پنجاه سال قبل هم فرق نمی‌کند، درحالی که برای باستان‌شناس، مورخ، دانشمند یا هرکس که علاقه‌مند به دوره‌های تاریخی باشد، خیلی فرق می‌کند.

چگونه می‌شود این دوره‌ها را احساس کرد و از هم تمیز داد. آشنا شدن با آثار بجا مانده از دوره‌ها در همه زمینه‌های معماری، ادبیات، هنر، لباس و ... می‌تواند این احساس را ایجاد یا تقویت کند. گاهی برای ما دوره خاصی از تاریخ اهمیت ندارد اما یک احساس عمومی و کلی از گذشته، ما را در یک فضای تاریخی قرار می‌دهد. برای این کار باید اشیاء و آثار اصلی را دید. به یاد داشته باشیم که اشیای گذشته متعلق به زمانی هستند که در یک مجموعه زنده و پویا مورد استفاده قرار می‌گرفتند. حتی کلمات و ادبیات و محاورات در زمان خودش بیشترین زندگی و حیات را داشته است. اما به تدریج جان باخته و جسمی از آن به یادگار مانده است لذا به هر میزان که بتوانیم خود را در شرایط و زندگی همزمان این آثار قرار دهیم، گویی که تقریباً حیات فرهنگی و تمدنی آن روزگار را احساس کرده‌ایم و خود را اگرچه با فاصله زیاد، یکی از افراد آن روزگار می‌پنداریم، در این صورت به فضای تاریخ وارد شده‌ایم.

می‌توان گفت هرچه ما نسبت زمانی خود را با اثر گذشته کم کرده و به آن زمان نزدیک شویم وارد فضای تاریخ و هر قدر خود را از شیئی یا اثر گذشته دور بدانیم، با دیدن یا قرار گرفتن در یک یا مجموعه‌ای از آنها به فضای تاریخی نزدیک شده‌ایم. گاهی اوقات آثار گذشتگان به دلایل عام یا خاص با ما ارتباط بیشتری پیدا می‌کنند. مثلاً بعضی از این آثار امروز هم مورد استفاده ما قرار می‌گیرند. اگرچه با تغییر در کاربری آن، مثل فرش و ... این باعث پیوند ما به گذشته و احساس مشترک با آنها می‌شود هرچه این تعلق به آثار بیشتر باشد، این پیوند قوی‌تر است.

بخشی از گنبد درس‌خانه مدرسه شیر در سمرقند

به دلیل جداسدن سرزمین‌ها از یکدیگر و ایجاد فاصله بخصوص در مدت رژیم سابق روسیه و استقلال فعلی آن به عنوان یک کشور مستقل، احساس ما نسبت به فضای این ساختمان‌ها علی‌رغم اشتراک کلی و بصری، متفاوت است.

جزئیات کار شده روی ستون ترازان

ب - ماکت باز سازی محیط و ستون مارکوس ارلیوس در رُم

الف - ستون مارکوس ارلیوس

تفاوت در چیست؟

اگر ما جای رومی‌ها در زمان خودشان بودیم و در میدانی (شکل ب) که ستونی (الف) در آن وجود داشت و در حال حاضر از آن فضا باقی مانده است، تاریخ و آثار تاریخی برای ما معنای خاصی می‌داشت (برای مثال) ستون داخل فضای محصور شده شکل (ب) که پیروزی‌ها و حکایت آن‌را بر خود نقش بسته، برای مردم زمان ایجادش و برای آیندگان ساخته‌اند.

نمی‌توان گفت تصور و پیش‌بینی رومی‌ها که خود میراث‌خوار تمدن یونان هم بوده‌اند از زمان انهدام و اضمحلال تمدنشان چقدر و چگونه بوده است. اما تصویری از گذشته و آثار گذشتگان خود و بقای آثار خود در آینده داشته‌اند. اما به هر حال

تصور مردم در زمان تصویر (ب) تصویری تاریخی از فضا نبوده است. اما امروز ستون به جا مانده از فضای تصویر ب که در تصویر الف دیده می‌شود، تصویری تاریخی و نقش‌های آن، فتوحات گذشته را نمایش می‌دهد: این تصور تاریخی برای مردمی که به آن فرهنگ تعلق دارند، مانند مردم امروز ایتالیا و برای مردم دیگر نقاط جهان قدری متفاوت است.

در جواب این سؤال که تفاوت دو ستون در چیست؟ اگر از کهنگی و فرسودگی ستون (الف) که نشانه قدمت آن است بگذریم می‌توان گفت ستون الف همان ارزش‌های ستون ب را دارد بعلاوه ارزش تاریخی‌یی که در آن انباشته شده است.

ستون ترازان

الهیة آتن مربوط به یونان ۶۰۰ سال قبل از میلاد

شیری گاو نری را می‌درد. نقشی تکراری از شاهان پارس در تخت جمشید

فضای قدرت

در طول تاریخ، حکومت‌ها برای تثبیت موقعیت خود در جهان آن روز و برای مرعوب کردن دشمنان و بعضاً کسانی که بر آنها حکم می‌راندند، به عظمت‌گرایی روی آورده‌اند و قدرت خود را از طریق بناهای عظیم و فرمان‌های قطعی و بزرگ، سنگ‌نوشته‌ها و به کارگیری علامت‌ها و نشانه‌ها و تصاویری که القاء‌کننده قدرت است مانند شیر، عقاب، اژدها و ... تحکیم می‌بخشیدند.

ساختمان‌های عظیم مانند آنچه از ایران باستان، یونان باستان، روم باستان و مصر باستان، چین و هند باستان باقی‌مانده

است، بسیار قدرتمندند. اینها اغلب تمدن‌هایی هستند که به نحوی فرصت تداوم یافته‌اند.

از طرف دیگر قدرت‌نمایی نه فقط از طریق ابعاد بزرگ و ساختمانهای عظیم تظاهر کرده است بلکه در عرصه هنر و صنعت، دقت و ظرافت در ابعاد کوچک به حدی است که تحیربرانگیز است. این عمل در اشیاء تزئینی، جواهرات، مجسمه‌ها و حتی در آمیختن با ساختمان‌های عظیم و در معماری آنها صورت گرفته است. زمانی که باورهای دینی مردم هم به آن اضافه شده است شاهکارهای بی‌نظیری در این زمینه ایجاد شده است.

سر یک شیر دال ساخته شده از سنگ آهک مظهر خورشید ترکیبی از
ویژگیهای یک شیر و یک پرنده شکاری

تخت جمشید

تصویر پشت، هرم بزرگ گیزا — تصویر جلو، تصویری از اسفنکس یا ابوالهول یا مجسمه مرگ

فضای مرموز

معمولاً وقتی قدرت با باور و اعتقاد به وجود دنیای پس از مرگ همراه می‌شود، فضایی عمیق، ریشه‌دار و پر راز و رمز به وجود می‌آید. باور و رفتار مردم و خواسته‌هایشان و اعمال خاص آنها در چارچوب احکامی که مکلف به انجام آن هستند، به فضا شکل می‌دهد و آن را معنی می‌کند.

مصر باستان یکی از تمدنهایی است که بر این اساس بنا شده است. فراعنه و کاهنان جایگاهی رفیع دارند. از مظاهر این قدرت، اهرام بخصوص هرم گیزاست.

داستان‌های شگفت‌انگیزی که دربارهٔ این هرم و مصر و فراعنه می‌گویند همراه با نظریات و گفته‌های نویسندگان، مورخین و اندیشمندانی که بعضاً غیرمسئولانه داستان‌های هزار و یکشب‌گونه و غیرمنطقی و شخصی را بیان کرده‌اند به فضای مبهم این تمدن افزوده است. اما آنچه اهمیت دارد واقعیاتی است که مکشوف و بسیار عجیب است.

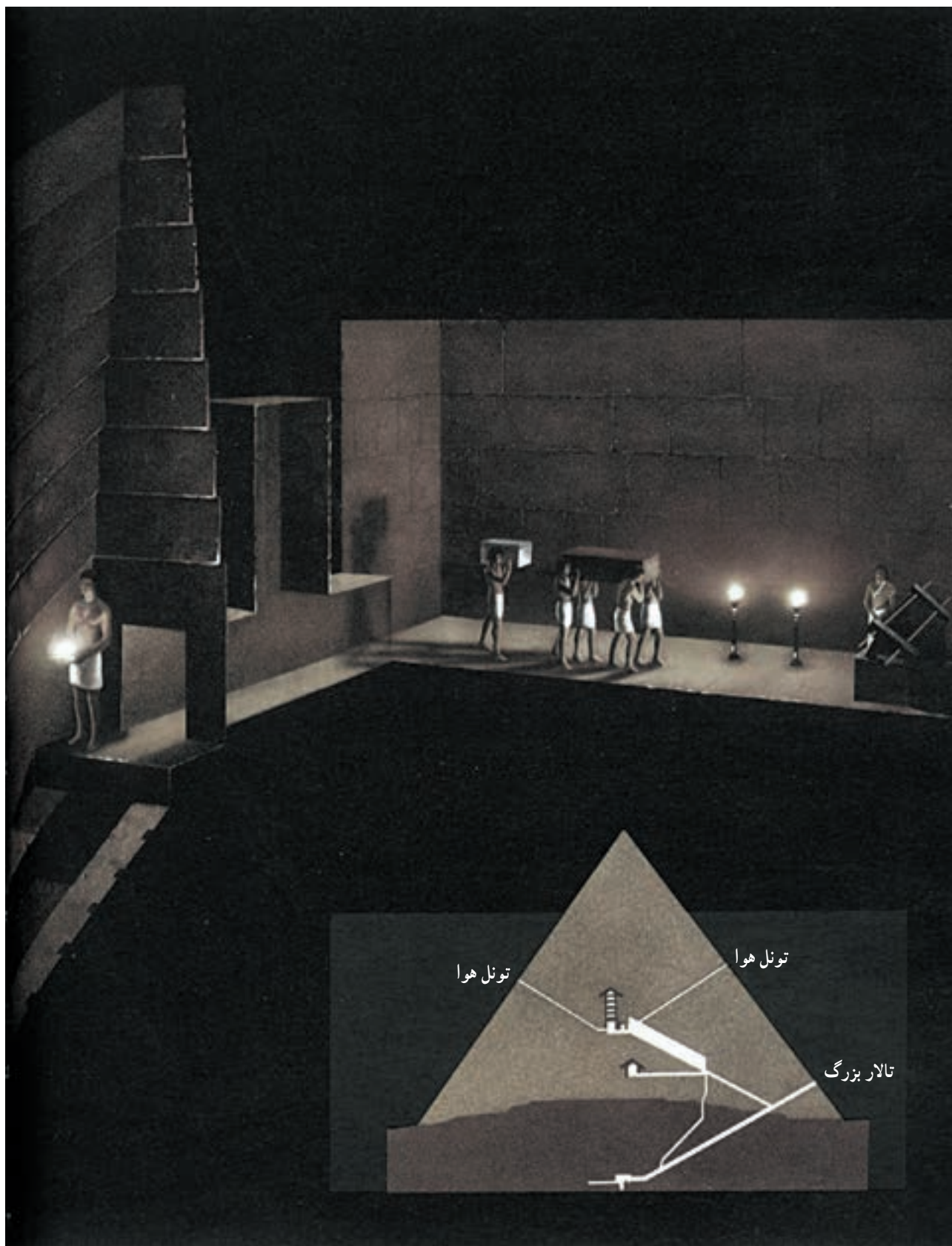
دانشمندان دریافته‌اند که هرم بزرگ گیزا گنجینه‌ای از

علوم مختلف مانند ریاضی، مهندسی، زمین‌شناسی، ستاره‌شناسی، معماری و دانش‌های شناخته شده این تمدن ۷۰۰۰ ساله است. تصویر صفحه بعد تصویری از زمان حیات این هرم را نشان می‌دهد، و تصویر پایین آن، مقطعی از آن را که تونل‌ها و تالارها را نشان می‌دهد.

به گمان مصریان هر فردی از دو شخصیت متمایز با یکدیگر که کالبد و روح هستند، تشکیل شده است، از آنجا که باور دارند روح پس از مرگ به جسم حلول می‌کند و فرد بار دیگر به زندگی بازگشت می‌نماید، کالبد را که منزلگاه همیشگی روح است از هرگونه آلودگی دور نگه می‌دارند.

آنها اجساد را مومیایی می‌کردند تا هنگام بازگشت روح که زمان آن را به روشنی نمی‌دانستند از هرجهت آمادگی پذیرفتن روح را داشته باشد. و پس از آن از چیزهایی که همراهش دفن می‌کردند، استفاده کند.

تناسبات و بزرگی و کارآیی هرم به اندازه‌ای است که بعضی دانشمندان براین باورند که از کرات دیگر آمده و آن را ساخته‌اند.

گفته می‌شود و عربشان اندک است... مردم اصفهان را آبهای بسیاری است، از رودخانه‌ها و چشمه‌هایی که تا اهواز جریان دارد... .

(جی نام شهر قدیم اصفهان است)... .

راهی که در قدیم بین شهرها بود، به‌خاطر عدم امنیت و شرایط جوی و وسائل رفت و آمد، مفهوم خاصی دارد.

فاصله بین شهرها بسیار طولانی‌تر به نظر می‌رسد تا وقتی که وسائط ارتباطی بین شهرها سرعت بیشتری پیدا می‌کند.

خندق و بارو و پل و دروازه، نشانه و دوره ظاهری شهر از دور می‌تواند دارای ویژگی‌های خاص باشد. راه که به درون می‌رود یا با تغییر اندازه یا با تغییر مصالح کف یا هر دو با آمدن درخت و آب و ساختمان در کنارش نام کوچه و کوچه‌باغ و خیابان و نظایر آن را به‌خود می‌گیرد. گاهی به میدان و میدانچه‌ها می‌رسد و گاه بخشی از آن بازار می‌شود و گاه بازارچه که به آن گذر نیز می‌گویند. گاه سرپوشیده و سرباز و نیمه باز با پیچ و خمها و اشعاعات گوناگون به مکان مهمی یا به انتها می‌رسد یا از طرفی خارج می‌شود تا به آبادی یا شهر دیگری برسد.

شهر و باروی قدیم یزد

تجسم فضای شهر قدیم

فضاهای شهرهای قدیم را به‌یاد آوریم. آیا می‌توانید با تجسمی که از اطلاعات به‌دست می‌آورید، در آنها قدری راه بروید، زندگی کنید، حرف بزنید؟

سفرنامه‌ها در این مورد خیلی کمک می‌کنند. در بعضی از آنها که نویسنده، طراح هم بوده تصاویر جالبی نیز به‌جا گذاشته است. مجموعه سفرنامه‌ها و آثار به‌جا مانده در هر زمینه‌ای اعم از معماری، اشیای زندگی، لباس، ادبیات، وقایع، آداب و رسوم که بعضاً ممکن است هنوز هم تداوم داشته باشد و هر موردی که به بازسازی فضای یک شهر در ذهن کمک کند، می‌تواند تجسم دقیق‌تری را ایجاد کند. کما اینکه در شهرهای سینمایی، بخشی از فضاها را که از همین طریق و با پژوهش‌های زیاد به‌دست آمده بازسازی می‌کنند، طراحی فضاهای تاریخی و قدیمی برای فیلمبرداری نیاز به این کار دارد. بازسازی کالبدی ممکن است در مقیاس اصلی و بزرگ انجام شود (عین واقع) یا به‌صورت ماکت و با ترفندهای سینمایی آن‌را واقعی وانمود کنند. فضاهای توصیف شده که در زمان‌های مختلف که به‌وسیله افراد مختلف نوشته شده اهمیت زیادی دارد. در زیر دو نمونه از این توصیف‌ها آمده است.

اصفهان در سفرنامه ناصر خسرو (اواخر قرن ۴ هجری)

(بخشی از متن): ... از بصره تا اصفهان صد و هشتاد فرسنگ باشد. شهری است بر هامون (زمین هموار و دشت). آب و هوایی خوش دارد. هر جا که ده گز چاه فرو برند آبی سرد و خوش بیرون آید. و شهر، دیواری حصین (محکم) بلند دارد. و دروازه‌ها و جنگ‌گاهها ساخته، و بر همه بارو کنگره ساخته، و در شهر جویهای آب روان و بناهای نیکو و مرتفع. و در میان شهر مسجد آدینه بزرگ نیکو، و باروی شهر را گفتند سه فرسنگ و نیم است و اندرون شهر همه آبادان که هیچ در محل خرابی ندیدم و بازارهای بسیار

احمد بن ابی یعقوب در وصف اصفهان می‌گوید (اواخر قرن

۳ هـ) ... از قم تا اصفهان شصت فرسخ است که شش منزل باشد. و برای اصفهان دو شهر است که به یکی از آن دو جی

میدان وقت الساعة یزد و بقعه سید رکن الدین

گنبد. دیگری طاق و شبکه آجر و فرش کف و همه چیز در نسبتی استادانه قرار گرفته اند هریک از مربع ها خود مجسمه ای است. مجموعه که قابل تنظیم و تغییر است عناصر یک شهر را کنار هم گونه ای قرار می دهد تا از ترکیب آن معماری شهر به نظر آید.

کار هنرمند مجسمه ساز رضا خیاطان

مجسمه کل ساختمان های شهر یا مجسمه شهر

این قاب چوبی با قاب های مربع شکل که سفال های مربع شکلی را قاب کرده اند بر محور خود، روی بدنه چوب می چرخند. تنظیم چرخش آنها به عهده ناظر است. سفال های مربع شکل هریک عنصری یا عناصری از کالبد شهر هستند. یکی پله های خانه ها و کوچه هاست، دیگری بادگیر. دیگری

عکس بالا تصویری از اصفهان قدیم (میدان نقش جهان)

عکس پایین تصویری از اصفهان چند سال قبل (میدان نقش جهان)

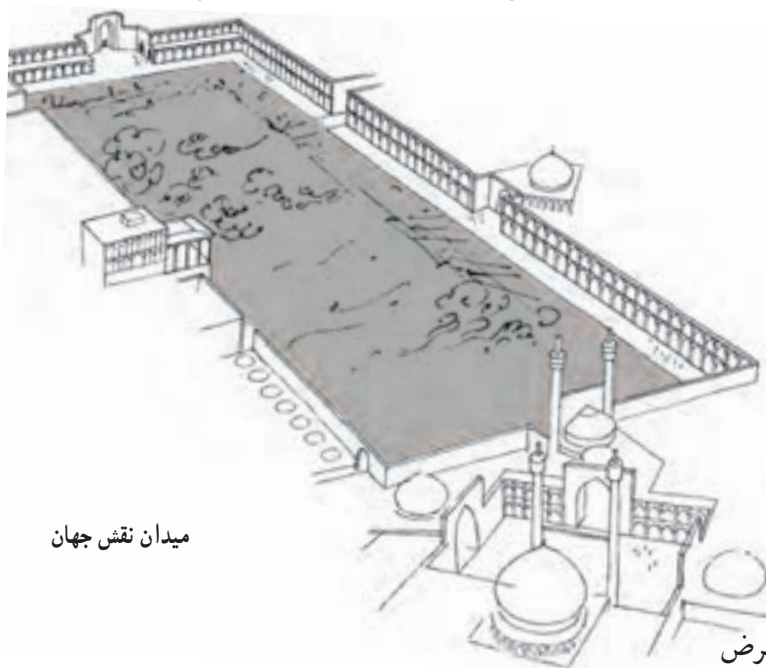

نام‌گذاری روی محله‌ها، اشیاء، خیابان‌ها، میادین و ... هرکدام فضایی را در ذهن ایجاد می‌کند. گاهی بعضی اسم‌ها مسمی دارند و بعضی ندارند. میدان نقش جهان که از زیباترین میدان‌های جهان است، با ساختمانهایی که هرکدام در نوع خود شاهکارهایی هستند فضایی بسیار با شکوه و باورنکردنی پیدا می‌کند. در حال حاضر، منظره این میدان که بخشی از آن را برای

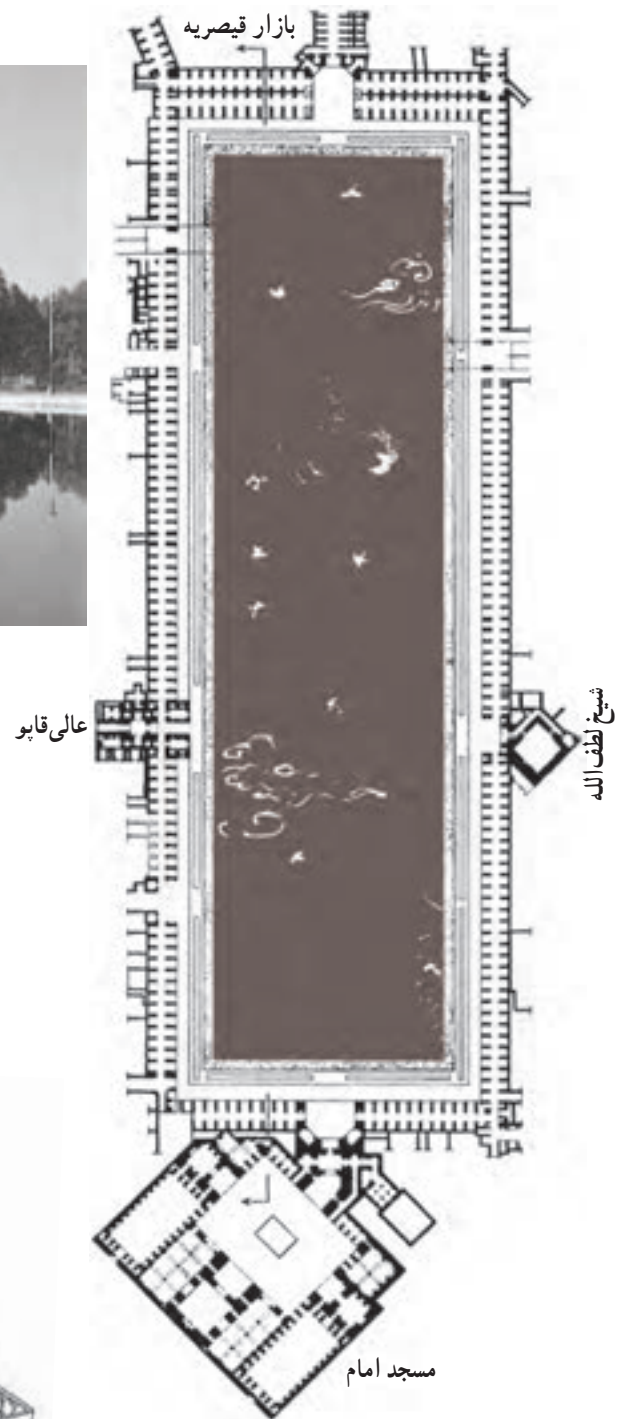
ورود اتومبیل‌ها ممنوع کرده‌اند، تفاوت بسیاری با قبل از این اقدام پیدا کرده است. اما این میدان سکوت و خلوتی را لازم دارد تا هرکس بتواند در کمال آرامش فضایی را که جا دارد برای دیدن آن از گوشه و کنار عالم به آنجا سفر کرد، آنطور که می‌خواهد ببیند و احساس کند.

ساختمان مسجد امام، مسجد شیخ لطف الله، عالی قاپو و سردر بازار قیصریه هریک در یک ضلع آن قرار دارد. برای مثال، فرض کنید اطراف میدان را که پیاده روی مشجر عریضی دارد حفظ کنیم. مابقی میدان را مانند یک دریاچه کوچک اما ساکن، پر از آب کنیم. در این صورت همواره تصویر آسمان (به تعبیری جهان) و ساختمانهای اطراف در آن منعکس می شود به عبارتی نقش جهان خواهد شد. این فضای جدید را با فضاهای قبل مقایسه کنید؟

میدان نقش جهان

میدان نقش جهان دارای ۵۱۰ متر طول و ۱۶۵ متر عرض است. اطراف آن رواق ها و حجره ها قرار گرفته اند و چهار